Inotai András
Európa és az idő

Másfél éve a napi sajtó címoldalán szerepelnek az euró válságának egymást követő állomásai. Görögország a listavezető, de rendszeresen említésre kerül Portugália, Írország, Spanyolország, legutóbb pedig éppen az elmúlt napokban Olaszország. Szaporodnak a különböző találgatások kilépésről, megsegítő csomagról és az euró jövőjéről, sőt, akár az európai integráció sorsáról is.

Ebben az írásban nem kívánok foglalkozni a naponta változó értékelésekkel, megalapozott és kevésbé megalapozott elvárásokkal és félelmekkel. A rendszer szerkezetére, működési mechanizmusára helyezem a hangsúlyt, ami három idősíkot fog át: az euró keletkezésének és születési hibáinak vizsgálatát, a globális pénzügyi válság és az euró válsága közötti összefüggéseket, ami a jelent jellemzi, valamint a lehetséges jövőbeli forgatókönyveket. Végső és végleges megoldást nem tudok felvázolni (ha tudnék, a legnagyobb nyertese lennék a nemzetközi pénzügyi spekuláció eddigi történetének).

Az indulás

Az európai integráció több mint fél évszázados építkezésében hosszú ideig hűen követte az ötvenes évek legelején kidolgozott integrációelméletet, vagyis annak négy szakaszát: szabad kereskedelem, vámunió, gazdasági és pénzügyi unió, majd mindennek betetőzéseként a politikai unió. Miután az első két fázist sikerrel valósították meg az integráció első évtizedében, a hatvanas évek végén logikusan került napirendre a pénzügyi unió kérdése. Az akkor még Hatok által kidolgozott Werner-terv azonban elbukott, mert a tagállamok gazdasági és politikai integrációja még nem érte el azt a fokot, ami biztosíthatta volna egy közös pénzügyi politika stabil alapjait. A hetvenes évek két olajválsága pedig még inkább szétzilálta a korábbi reményeket. Nemcsak az egyes országok inflációja mutatott jelentős szétfejlődést, de az emiatt logikusan eltérő válságkezelő csomagok természete is, nem is beszélve arról, hogy az angol csatlakozást követően egy időre lekerült a napirendről az integráció mélyítése.

Ennek ellenére – és ez az európai integráció életképességét bizonyította – a hetvenes évek végén az inflációellenes küzdelem közös nevezőre hozta az akkori Tízek több mint felét, megalakult a német márkára épülő és az árstabilitást, valamint az árfolyammozgások jelentős korlátozását célul tűző övezet. Ebből fejlődött ki az 1992. évi maastrichti döntés, amely lehetővé tette az Európai Gazdasági és Monetáris Unió megalakítását. Közel tízéves folyamat eredményeként így került 2001-ben bevezetésre a közös pénz, először 11 ország részvételével. Két évvel később csatlakozott Görögország, majd a kisméretű új tagállamok, 2007-ben Szlovénia, 2008-ban Ciprus és Málta, 2009-ben Szlovákia, végül 2011 januárjától Észtország. A globális válság kitöréséig a „keleti” bővítés mellett a pénzügyi unió volt az EU legsikeresebb vállalkozása, egyúttal nemzetközileg is elismert „zászlóshajója”.

A gazdasági fellendülés egy évtizeden keresztül elfedte a konstrukciós hibákat. Egyrészt az eurótérség messze nem tekinthető optimális valutaövezetnek. Az utóbbi elméleti alapjainak ugyanis két meghatározó pillére, hogy a tagállamok közel azonos versenyképességgel rendelkezzenek, valamint teljesen szabad legyen köztük a munkaerőáramlás. Ennek egyik eleme sem volt adott, még akkor sem, ha az 1986-ban a bizottság akkori elnöke, Jacques Delors által meghirdetett egységes belső piaci terv ezt előirányozta. Továbbmenve: a pénzügyi unió feltételezi a nemzeti költségvetési politikák összehangolását, sőt részben közösségi irányítás alá rendelését. Ezt a maastrichti kritériumok (a GDP 3 százalékát nem meghaladó költségvetési hiány és a 60 százalékát nem túllépő államadósság) megpróbálták beépíteni a rendszerbe, de anélkül, hogy nemzetek feletti költségvetési szervezet (politika) jött volna létre.

A politikai kritérium egészen más területeken jelent meg. Egyrészt a közös pénz eredete nem választható el egy francia–német különalkutól. Franciaország a német újraegyesítéshez való hozzájárulását a közös pénz megteremtésétől, valójában azonban – az 1954. évi berni labdarúgó-világbajnoki cím mellett – a messze legfontosabb nyugatnémet nemzeti szimbólumtól, az erős márkáról való lemondástól tette függővé. Másrészt nem zárható ki, hogy a döntésben szerepet játszott az is, hogy Európa politikai-katonai kettéosztottságának megszűntét követően az EU ajtaján egyre erősebben kopogtattak a visegrádi országok. Ezért kézenfekvőnek tűnhetett az a megközelítés, hogy a kibővülő európai integráción belül hozzanak létre két különböző csoportot, amelyek között az eurózóna tagállamait minőségi különbség választja el a többiektől.

A második konstrukciós hiba a közös pénzre való évtizedes felkészülési szakaszba csúszott be. Figyelmen kívül hagyva a szigorú maastrichti kritériumokat, bekerült az első körbe Olaszország és Belgium, mindkettő 100 százalék feletti államadóssággal.

Az elsőt, mint nagy tagállamot és a mediterrán térség kulcsországát nem tudták kihagyni, Belgium pedig az integráció központjaként követelte helyét az eurózónában (nem beszélve arról, hogy 1926 óta monetáris uniót tartott fenn Luxemburggal). A „hibás kör” azonban nem állt meg ezen a ponton. A maastrichti kritériumok szigorúságában nem bízó Németország nyomására az évtized közepén létrejött a Stabilitási és Növekedési Paktum (SGP), amely a maastrichti alapelvek szigorú betartását volt hivatott ellenőrizni. Ezeket azonban elsők között éppen a német és a francia költségvetési deficit három százaléka fölé emelkedése sértette meg – minden következmény nélkül. Vagyis nyitva állt az út bármely más ország számára hasonló „bűnök” elkövetésére. A görögök azonnal be is jelentkeztek…

A harmadik problémát maga a rendszer belső felépítése okozta. A közös pénz két területen fosztja meg a részt vevő országokat nemzeti szuverenitásuktól: nem rendelkeznek árfolyam-politikai eszközökkel (tehát nem tudnak le- vagy felértékelni, mert nincs saját valutájuk), és közös a kamatpolitika. Ezek a feszültségek nem jelentkeznek a pénzügyi integráció első szakaszában. Lehetséges ugyan, hogy az egységnyi munkaerőköltségek eltérően alakulnak az egyes tagállamokban, de egy vagy két év alatt az egy-három százalékpontos eltérést akár kedvező világgazdasági változások, akár az export- és importtermékek árainak kedvező alakulása, akár a termelékenység emelkedése könnyen ellensúlyozhatja.

Egy évtized alatt azonban a kezdeti szerény rés áthidalhatatlan szakadékká tágulhat. Ez történt az eurózónában. Németországban az egységnyi munkaerőköltség a legutóbbi évtizedben alig növekedett. Ezzel szemben a déli tagállamokban 25–30 százalékkal nőtt. Ezt csak kiemelkedő termelékenységjavulással lehetett volna ellensúlyozni, lévén a korábbi évtizedekben sorozatosan alkalmazott valutaleértékelés lehetőségét a közös pénz elfogadása kizárta. Egy évtized alatt váltak nyilvánossá azok a versenyképességi különbségek, amelyek már a kilencvenes évek elején is köztudottak voltak.

Ha a maastrichti kritériumok a nominális konvergencia mellett a reálkonvergencia elemeit (pl. kereskedelmi és folyó fizetési mérleg, az export áruszerkezete, technológiai mutatók stb.) is beépítették volna az ellenőrző rendszerbe, akkor ez a probléma idejében kiszűrhető lett volna. A másik rendszerspecifikus hiba az Európai Központi Bank által meghatározott közös kamatból adódik. Miközben ez alap pillére minden monetáris integrációnak, az egyes tagállamok inflációs rátája eltérhet egymástól.

Sőt, eltérő fejlettségű országok esetében normálisnak is tekinthető ez az eltérés, hiszen a sikeres gazdasági felzárkózás közismerten a fejlett országokénál magasabb inflációt feltételez. Ez oda vezetett, hogy a jelentős bérköltség-növekedést mutató és kevésbé fejlett déli tagállamok inflációja meghaladta a központi bank kamatszintjét. Vagyis negatív kamattal lehetett korlátlan mennyiségű euróhoz hozzájutni. Ez az adott helyzetben és az adott rendszerben racionális döntés volt, miközben felelőtlen módon ásta alá a monetáris integráció alapjait. (Analógiaként lásd a magyar lakosság svájci frankban való eladósodását – ez is racionális, de a hitelfelvevők jelentős részétől nagymértékben felelőtlen döntés volt.)

A zóna és a válság

Valószínűleg a sors fintora is, hogy az eurózóna belső feszültségeinek világossá válása és a globális pénzügyi válság egy időben jelentkezett. Az előbbi minden globális válság nélkül is felszínre tört volna, valószínűleg késleltetve és kevésbé drámai módon. De a válság nemcsak felerősítette az euró szerkezeti problémáit, hanem éppen az euró ellen indított meg több nekifutásban átfogó támadást a nemzetközi pénzpiac.

A spekuláció – mint ez várható volt – a rendszer leggyengébb láncszeme ellen indult meg. 2010 januárjában éleződött ki az első görög válság, amit négy hónapos késedelemmel sikerült ellenőrzés alá vonni, miközben a kezelés költségei 25 milliárdról 110 milliárd euróra nőttek. Ennyibe került a vezető európai politikusok „tanulási folyamata”. Kétségtelen viszont, hogy ennek következtében jelentős intézményi-jogi továbbfejlődésre kényszerült az eurózóna – és részben az Európai Unió is –, ami akár két évvel ezelőtt is elképzelhetetlen lett volna. Ugyanakkor fennmaradt az eseményekre való reagálás képessége, sőt, ez a folyamat felgyorsult.

Új intézmények jöttek létre, számottevően megerősítették az esetlegesen több tagállamot elérő „fertőzéssel” szemben a „tűzfalat”, erősödött az együttműködés a Nemzetközi Valutaalappal, sőt a lehetséges kölcsönadó országokkal is. Tabuk dőltek le, legutóbb éppen a görög válság újabb szakaszának kezelését illetően (átütemezés, magánbankok görög viszonylatú kinnlevőségeinek 50 százalékos leírása).

Az integráció jövője szempontjából azonban az akut válságkezelésnél jóval fontosabb, hogy az EU eddigi „válságkövető” magatartását át tudja-e váltani nemcsak a nemzetközi pénzvilág számára hiteles válságkezeléssé, hanem képes a spekulációt elriasztó stratégia kialakítására és végrehajtására is. Ehhez kezelni kell az „eredendő bűnöket”, ami nem lehetetlen, de számos kétséget vet fel. Három területen lenne szükség érdemi és gyors változtatásra. Egyrészt erőteljesen növelni kellene a költségvetési politika közösségi irányítását. Másrészt – mint minden valutaunióban, amely ugyancsak eltérő fejlettségű és versenyképességű államokat, tartományokat, vagy egyéb területi egységeket egyesít – elkerülhetetlen olyan transzfermechanizmus kiépítése, amely a fejlettebb régióktól a kevésbé versenyképesek felé csoportosít át forrásokat.

Aligha szorul bizonyításra, hogy egy ilyen transzfermechanizmus a jelenlegi uniós költségvetésnél, ami az EU nemzeti jövedelmének 1 százalékát teszi ki (a 2014-2020-as pénzügyi keretről már éles vita folyik), jóval nagyobb összegről szólna. Valójában a költségvetés teljes struktúráját át kellene alakítani. Harmadrészt, pozitív hozzáállásban, ritka történelmi pillanat kínálkozik az EU minden területen történő mélyítésére – a nemzetállami funkciók lényegi megnyirbálásával.

A transzfereket finanszírozó országok közvéleménye csak olyan szigorú feltételek mellett hajlandó (ha egyáltalán hajlandó) pénzt a kevésbé fejlettek rendelkezésére bocsátani, ha azok lényegi beleszólást engednek költségvetésükbe, gazdasági, sőt társadalompolitikájukba is. Lehet, hogy ezen a ponton még mindig Nietzschének van igaza, aki több mint egy évszázada találta azt mondani, hogy „az idő megérett Európa számára, de Európa nem érett meg az idő számára” (Die Zeit war reif für Europa, aber Europa war nicht für die Zeit).

Forgatókönyvek

Miután a fenti, az európai integráció szempontjából, de Európa XXI. századi sikeres globális szerepvállalása alapján is meghatározó drámai fordulat a tagállamok politikusainak és közvéleményének pillanatnyi „európai érettségi fokát” tekintve aligha várható (a gazdasági közeg sokkal inkább európai!), számos reálisabbnak tűnő továbbfejlődési variáns vázolható fel. Elsőként az eurózóna továbbélése valószínűsíthető, tovább segítve Görögországot, megvédve a fertőzéstől további államokat, mindenekelőtt Olaszországot, és megindítva a régóta szükséges reformokat, amelyek optimista vélemények szerint egy időre megnyugtatnák a nemzetközi pénzpiacot. Ennek költségei természetesen mindkét oldalon tetemesek.

A mentőakciók nemcsak az eurózóna tagállamaira rónak újabb terheket (cserében a tagság sokszor majdhogy feledésbe merülő előnyeiért), de jelentősen megterhelik a válságövezetekben hosszú időn keresztül jelentős nyereséget realizáló bankokat is. A másik oldalon az elkerülhetetlen reformoknak, a megszorításoknak nemcsak többé-kevésbé kalkulálható gazdasági, hanem jóval kevésbé előrelátható társadalmi ára is lehet. Utóbbi kezelhetősége teljességgel bizonytalan, a folyamat éppúgy vezethet az eurózónából való kilépéshez, a zóna felbomlásához, vagy ellenkezőleg, a fentiekben jelzett „drámai mélyüléshez”.

Másodszor: nem zárható ki, hogy kilépési folyamat indul meg. Papíron egyszerűnek látszik Görögország búcsúja, hiszen könnyen elképzelhető, hogy a benntartás költségei már most meghaladják a rendezett kiléptetés költségeit. Csakhogy Görögország kilépése aligha orvosolná az eurózóna szerkezeti problémáit, miközben újabb tápot adna a nemzetközi pénzpiacoknak, hogy folytassák hadműveleteiket a következő gyenge láncszemek ellen. Minden bizonnyal azonnal felerősödne a támadás Olaszország ellen, amely ország „megmentése" kulcskérdés az eurózóna jövője szempontjából. Másrészt ennél jóval többről van szó. Az eurózóna eróziója nagy valószínűséggel nem hagyná érintetlenül az európai integráció egyéb területeit sem.

Optimális esetben ez a brit álláspontnál állna meg (maradna a szabad kereskedelem, a vámunió és bizonyos belső piaci integráció). Ez azonban egyáltalán nem garantálható, hiszen egy beindult kedvezőtlen folyamat alapvető gazdasági és nem gazdasági területeken (lásd Schengen) áshatná alá a több évtizedes integrációs építkezést. Végül a fő finanszírozó Németország érdekei sem hagyhatók figyelmen kívül. Németország volt az elmúlt évtizedben az eurózóna legnagyobb nyertese, hiszen a többi tagállam sorozatosan növekvő termelési költségeivel szemben további jelentős versenyelőnyhöz jutott, ami világosan tükröződik hatalmas kereskedelmimérleg-többletében az eurózóna gyakorlatilag valamennyi tagállamával szemben. Egyes országok kiválása ezt a „nyereséget" csökkentené egy olyan időszakban, amikor a fiskális konszolidáció mellett éppen a kivitel az egyre szerényebb növekedés meghatározó (vagy egyedüli) motorja.

Harmadszor: adott helyzetben az is előfordulhat, hogy Németország hagyja ott az eurózónát, esetleg néhány más, stabil országgal együtt, mint Hollandia, Finnország, Ausztria, Luxemburg. Ahhoz, hogy ebből a forgatókönyvből valóság legyen, további alapvető – és döntően negatív – változásoknak kellene bekövetkezniük az eurózónában. Emellett be kellene bizonyosodnia annak, hogy a fiskális és transzferunió felé történő jelentős elmozdulás irreális, a törekvések megfeneklenek a ma már történelmi kövületként minden fejlődést gúzsba kötő és régen túlhaladott „nemzetállami" érdekeken. Ez azonban nemcsak az eurózóna, hanem a német–francia együttműködés végét is jelentené – beláthatatlan következményekkel mind Európa globális szerepét, mind az európai stabilitást illetően.

Az egyes forgatókönyvek valószínűségfokának megítélésében nem lehet azonban elvonatkoztatni attól a nemzetközi környezettől, amelybe az euró, mint közös valuta, nem kevésbé azonban az európai integráció is az elmúlt évtizedben beágyazódott. Hagyományos és helytelen európai szemléletmód, amely ha túl is lép a klasszikus „nemzetállami" érdekeken, részben a koloniális múltból örökölt „európai" érdekekre épül, és nem veszi számításba, hogy az elmúlt évtizedben drámai eltolódás zajlott le a világgazdasági és részben a világpolitikai erőviszonyokban. Igenis, az új játéktérben lehet és van is szerepe Európának és az eurónak is.

Itt csak az utóbbihoz fűzök két megjegyzést. Egyfelől az euró minden problémája ellenére a világ második legfontosabb tartalékvalutája. A több mint 200 országból álló világgazdaságban a nemzetközi valutatartalékok közel 30 százaléka van euróban felhalmozva. Mindenfajta euróválság messze túllépne a kontinensen, és szinte azonnali és beláthatatlan mélységű globális válságot indítana el. Másfelől egyre fontosabb az euró stabilitásának biztosításában a kínai érdek.

Kína, mint a világ kimagaslóan legnagyobb tartalékokkal rendelkező országa (kb. 3300 milliárd dollár, ami a magyar éves nemzeti össztermék 23-szorosa!) alapvetően érdekelt a tartalékok diverzifikálásában. Miután jelenleg a tartalékok 70 százaléka van dollárban, kulcskérdés az euró nagyobb mértékű bevonása a tartalékképzésbe.

Nem kevésbé fontos, hogy az euró stabilitása és az európai integráció mélyítése alapvető politikai érdeke Kínának, amely ma még csak az unipoláris világrendet szeretné megváltoztatni, de nem kíván új bilaterális világrendet kialakítani (bár gazdasági-pénzügyi vonatkozásban ez egyre inkább megvalósulni látszik Kína és az USA között). Kína számára a multipolaritás a követendő stratégia, ehhez azonban egységes Európára van szüksége. Ennek pedig alapvető eleme az euró fenntarthatósága és stabilitása, vagyis minden olyan fejlemény megakadályozása vagy elkerülése, amely veszélyeztetné az eurózóna egységét.

(Első közlés: *Népszabadság,* 2011. november 13.)